

²³ Case ECHR by 24 March 1988 of Olsson v. Sweden (No. 1) (application no. 10465/83). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-57548%22%5D%7D>

²⁴ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 22 серпня 2018 року у справі № 826/10548/17/. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76002143>

Резюме

Андрусів У.Б., Федик С.Є. Елементи принципу юридичної визначеності.

У статті розкриваються поняття та зміст принципу правової визначеності як однієї зі складових принципу верховенства права. Авторами запропоновано розглядати принцип правової визначеності як набір вимог до процесів правотворчості та правозастосування. Аналізуються окремі елементи цього принципу. Основним джерелом дослідження є практика Європейського Суду з прав людини.

Ключові слова: верховенство права, принципи права, правова визначеність, Європейський суд з прав людини.

Резюме

Андрусив У.Б., Федик С.Е. Элементы принципа юридической определенности.

В статье раскрываются понятие и содержание принципа правовой определенности как одной из составляющих принципа верховенства права. Авторами предложено рассматривать принцип правовой определенности как набор требований к процессам правотворчества и правоприменения. Анализируются отдельные элементы этого принципа. Основным источником исследования является практика Европейского Суда по правам человека.

Ключевые слова: верховенство права, принципы права, правовая определенность, Европейский суд по правам человека.

Summary

Andrusiv U., Fedik S. Elements of the principle of legal certainty.

In this article reveals the content and concept of the principle of legal certainty as one of the components of the rule of law. The authors proposed to consider the principle of legal certainty as a set of requirements lawmaking and application of law processes. The individual elements of this principle are analyzed. The principal source of the research is case-law of the European Court of Human Rights.

Key words: the rule of law, principle of law, legal certainty, the European Court of Human Rights.

УДК 340.12

В.С. БІГУН

В'ячеслав Степанович Бігун, кандидат юридичних наук, магістр права (США), здобувач Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
ORCID: 0000-0002-0592-2149

ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК ЮРИДИЧНИЙ ТЕРМІН І СЕНС

Доброчесність як явище, категорія і поняття, термін і загалом дискурс – актуалізується в Україні після подій 2013–2014 рр., акцентуючи на етичному вимірі соціальних перетворень. У попередніх публікаціях ми обґрунтували постановку питання про доброчесність як принцип правосуддя, запропонували періодизацію сучасного правознавчого дискурсу та розгляд доброчесності як нормативно закріпленої інституційної об'єктивації чесноти в сфері правосуддя, розглянули генезу її інституціоналізації, окреслили проблематику доброчесності в створенні Вищого антикорупційного суду¹.

Мета публікації цих результатів – аналіз доброчесності як терміна в нормативно-правовій базі (як джерельній базі, малодослідженого аспекту за винятком терміна «академічна доброчесність»), що формує її як юридичну категорію, для з'ясування сенсу доброчесності як ідеї в її здійсненні.

Таблиця узагальнює вживання терміна «доброчесність» у законодавстві.

Сфера – термін	Визначення або деталізація
1. Судочинство (статус суддів) «Доброчесний громадянин». «Критерій доброчесності»	Доброчесність як один із критеріїв відповідності суддівській посаді. На посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший 30 та не старший 65 років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше 5 років, є компетентним, <u>доброчесним</u> та володіє державною мовою (ч. 3 ст. 127 Конституції). Конституція провадить, що підставою для звільнення судді є виявлення за результатами оцінювання невідповідності цій посаді за <u>критеріями</u> компетентності, професійної етики або <u>доброчесності</u> чи відмова судді від такого оцінювання (п. 4 ст. 16-1 Розділу XV).

Сфера – термін	Визначення або деталізація
<p>Декларація доброчесності</p>	<p>Як превентивний засіб у боротьбі з корупцією Закон України «Про судоустрій і статус суддів» (2016 р.) запроваджує декларацію доброчесності: судді та кандидата на посаду судді.</p> <p>Суддя зобов'язаний щорічно до 1 лютого подавати шляхом заповнення на офіційному веб-сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України декларацію доброчесності за формою, що визначається Комісією. Декларація складається з переліку тверджень, правдивість яких суддя повинен задекларувати шляхом їх підтвердження або непідтвердження. За відсутності доказів іншого твердження судді в декларації вважаються достовірними (ст. 62 Закону).</p> <p>У декларації доброчесності судді зазначаються прізвище, ім'я, по батькові судді, його місце роботи, займана посада та твердження про:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) відповідність рівня життя судді наявному в нього та членів його сім'ї майну і одержаним ними доходам; 2) своєчасне та повне подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та достовірність задекларованих у них відомостей; 3) невчинення корупційних правопорушень; 4) відсутність підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності; 5) сумлінне виконання обов'язків судді та дотримання ним присяги; 6) невтручання у правосуддя, яке здійснюється іншими суддями; 7) проходження перевірки суддів відповідно до Закону України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» та її результати; 8) відсутність заборон, визначених Законом України «Про очищення влади». Декларація може містити інші твердження, метою яких є перевірка доброчесності судді. Вона є відкритою для загального доступу через оприлюднення на офіційному веб-сайті Комісії (пп. 3–4 Закону). <p>Ідентична за змістом декларація кандидата на посаду судді подається до Комісії у строк, визначений нею для подання документів для участі у доборі кандидатів на посаду судді або конкурсі на зайняття вакантної посади судді.</p> <p>На практиці декларація (з вересня 2018 р.) – об'ємний документ із 2 розділів і 23 пунктів тверджень (не/підтверджую) і місця для додаткових пояснень. Зазначаються твердження, які мали місце упродовж усього життя декларанта та актуальні на час подання. Зміни, доповнення чи уточнення поданих відомостей не допускаються.</p> <p>Аналіз змісту декларації та практики варті окремої уваги. Загалом декларація – документ самоперевірки, декларування перед громадськістю із широкою низки питань, які дають широке уявлення про зміст «доброчесності».</p>
<p>2. Наука і освіта</p> <p>Академічна доброчесність</p>	<p>Академічна доброчесність – це «сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень» (Закон України «Про освіту»)².</p> <p>Це визначення дублюється у Законі України «Про вищу освіту».</p> <p>Закон України «Про освіту» визначає і ознаки дотримання академічної доброчесності академічними працівниками та здобувачами освіти, подає 8 видів порушень (академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація, списування, обман (формами якого є зазначені попередньо види порушень), хабарництво та необ'єктивне оцінювання); види академічної відповідальності для академічних працівників і здобувачів освіти.</p>
<p>3. Державні органи</p> <p>Доброчесність установи.</p> <p>Доброчесність як принцип діяльності</p>	<p>Доброчесність державної установи, оціночна характеристика діяльності.</p> <p>Наприклад, у Листі до Міжнародного валютного фонду, підписаному керівництвом держави, зазначається: «Є вкрай важливим, щоб нові антикорупційні інституції – Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) та Вищий антикорупційний суд (ВАС) – зберегли свою незалежність та доброчесність, щоб забезпечити ефективні та надійні розслідування, обвинувачення та судовий розгляд справ щодо корупції на високому рівні. Ми докладемо всіх зусиль, щоб забезпечити незалежність та доброчесність цих установ...»³.</p> <p>Доброчесність як принцип діяльності установи, організації.</p> <p>Наприклад, «основними принципами діяльності закупівельної організації є: ефективність; прозорість та доброчесність. Принципи прозорості та доброчесності включають, зокрема: доступність та максимальну відкритість інформації про закупівлю; чіткий опис усіх процесів і процедур із зрозумілою структурою організації та чіткими алгоритмами, інструкціями, правилами, обов'язками, стандартними операційними процедурами; мінімізацію впливу людського фактора; використання електронних систем закупівель; регулярний внутрішній та зовнішній моніторинг здійснення закупівель медичних товарів»⁴.</p> <p>Доброчесність – один із принципів організації роботи з повідомленнями про корупцію.</p> <p>Доброчесність визначається як «поведінка працівників апарату Мінрегіону відповідно до вимог Закону («Про запобігання корупції»), Закону «Про державну службу» та Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, затверджених Наказом НАДС 05.08.2016 № 158»⁵.</p>

Сфера – термін	Визначення або деталізація
Перевірка на добročесність	<p>Проведення перевірки на добročесність осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбачалася низкою заходів із 2014 р., зокрема Планом першочергових заходів з подолання корупції, затвердженим розпорядженням КМ України 02.07.2014 № 647-р.</p> <p>На практиці перевірка на добročесність кульмінувала у запровадженні декларацій добročесності та (вибіркових) перевірок останніх. Хоча слід розрізняти подання декларацій та їхню перевірку, перше теж визнається «формою контролю держави за добročесністю осіб»⁶.</p> <p>При призначенні на посаду в Державне бюро розслідувань (ДБР), НАБУ особа повідомляється про можливість проведення щодо неї перевірки на добročесність та моніторингу способу життя (ст. 15 Закону «Про ДБР», п. 2 ст. 13 Закону «Про НАБУ»). Моніторинг – обов'язок Підрозділу внутрішнього контролю відповідно ДБР чи НАБУ.</p>
4. Державна служба Добročесність як принцип державної служби	<p>Закон України «Про державну службу» (із 2015 р.) зазначає добročесність п'ятим принципом і визначає його як «спрямованість дій державного службовця на захист публічних інтересів та відмова державного службовця від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень» (ст. 4).</p> <p>Попередній Закон України «Про державну службу» (2011–2015 рр.) зазначав добročесність як принцип державної служби, наводив його без визначення, шостим з-поміж інших (ст. 3).</p>
Добročесність як принцип етичної поведінки державних службовців	<p>Правила етичної поведінки державних службовців (2016–2017 рр.) зазначали принцип добročесності третім (без визначення)⁷.</p> <p>Принцип добročесності не міститься у чинних Загальних правилах етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, затверджених Наказом НАДС від 5.08.2016 р. № 158.</p>
Добročесність як принцип і стандарт етичної поведінки виконання службових повноважень	<p>Добročесність як один із принципів і стандартів етичної поведінки виконання службових повноважень. Так, наприклад, «працівники системи Міністерства юстиції України під час виконання своїх службових повноважень зобов'язані керуватися такими принципами: служіння державі і суспільству; пріоритетність інтересів; субординація; толерантність; гідна поведінка; добročесність; політична нейтральність; прозорість і підзвітність; сумлінність»⁸.</p> <p>Ці принципи дублюються щодо працівників інших міністерств. Наказ, який втратив чинність щодо всіх державних службовців, але продовжує діяти для працівників окремих міністерств, наприклад МВС, деталізує добročесність, як:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) спрямованість дій на захист публічних інтересів, пріоритет загального блага громадян над особистими, приватними або корпоративними інтересами; 2) неприпустимість використання державного майна в особистих цілях; 3) недопущення конфлікту між публічними й особистими інтересами; 4) нерозголошення та невикористання інформації, що стала відома у зв'язку з виконанням працівниками (...) своїх обов'язків, у тому числі після припинення своєї діяльності (крім випадків, установлених законом); 5) недопущення надання будь-яких переваг і виявлення прихильності до окремих фізичних та юридичних осіб, політичних партій, громадських і релігійних організацій⁹.
Добročесність як вимога до самого конкурсу та кандидата – учасника конкурсу	<p>Добročесність кандидата. У разі конкурсу співбесіда проводиться Комісією з метою оцінювання рівнів компетенцій кандидатів, необхідних для роботи на посаді, а саме: добročесності. Добročесність (для цілей конкурсу) визначається як «послідовна особиста поведінка відповідно до норм моралі та етики, а також вимог законодавства (уникнення конфлікту інтересів, запобігання корупції), відданість цінностям системи безоплатної вторинної правової допомоги та ідеї служіння громадськості»¹⁰.</p> <p>Добročесність конкурсу. У разі конкурсу (на зайняття посади керівника державного, комунального закладу охорони здоров'я), він проводиться з дотриманням принципів: 1) забезпечення рівного доступу; 2) політичної неупередженості; 3) законності; 4) довіри суспільства; 5) недискримінації; 6) прозорості; 7) добročесності; 8) ефективного і справедливого процесу відбору¹¹.</p>

Огляд уможливує такі узагальнення та висновки.

1. *Юридизація добročесності як етичної категорії в позитивний юридичний обов'язок.* Закріплення добročесності як терміна в нормативно-правових актах, встановлення її як етичного принципу вимогою до поведінки порушує питання про запровадження позитивного юридичного обов'язку добročесності – юридизації етики, коли фактично законом закріплюється моральний обов'язок як юридичний. Якщо це так, то питання щодо того, які наслідки це матиме для розвитку добročесності як етичної категорії та чи не перестав вона бути такою, перетворюючись на суто юридичну, потребує окремого дослідження. Істотним є питання і про юридичну відповідальність за недотримання добročесності, трактування цього як «недобročесності» (всього один закон – «Про прокуратуру» вживає термін «недобročесність», але не визначає його). Отож, держава шляхом примусу зобов'язує громадян, зокрема державних службовців, бути добročесними (додамо, що

в Україні в 2012–2014 рр. діяв Закон про «Про правила етичної поведінки», який передбачав за порушення таких правил усі види юридичної відповідальності).

2. *Термінологічне різноманіття*. Законодавство використовує різні терміни і лексеми «добročесності», зокрема такі, як «добročесний», «критерій добročесності», «академічна добročесність», «перевірка добročесності», «декларація добročесності» та інші.

За сферою ці терміни найчастіше використовуються у сферах судочинства (статусу суддів) в частині кваліфікаційних вимог, науки та освіти, державного врядування, зокрема державної служби.

Добročесність визначається неоднозначно, по-різному, наприклад, як принцип і водночас сукупність принципів («сукупність етичних принципів та визначених законом правил»). Як самостійний принцип добročесність визначається як «принцип і стандарт поведінки, зокрема державного службовця, вимога до судді (його поведінки) чи кандидата на посаду судді. Інколи добročесність визначається як вимога до конкурсу, який, для прикладу, повинен проводитися із дотриманням з-поміж інших принципу добročесності, що є вимогою до його організаторів.

Нерідко принцип добročесності нумерується з-поміж інших (наприклад, за якими повинні проводитися конкурси на посади на державній службі¹²). При цьому залишається питання, чи таке «жонгливання» (зміна нумерації) чи певне місце в переліку покликани позначати пріоритетність.

3. *Законодавча не/визначеність термінопоняття*. Попри наявність дефініцій, законодавство та його аналіз не дозволяє виокремити уніфіковане визначення термінопоняття добročесності (як і недобročесності).

Наприклад, «академічна добročесність» – це «сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу». Звернемо увагу на формальність і «рамковість» такого визначення. Огляд змісту «декларації добročесності» судді (кандидата на посаду) виявляє широкий зміст цього поняття, який, з одного боку, визначений законом, а з другого, – на основі дискреції спеціальною установою, без обґрунтування (громадськості) його обсягу. Це сприяє різночитанню і різнотлумаченню¹³.

Водночас такий стан є до деякої міри закономірним, оскільки поняття «добročесності» є певною новелою, що знаходиться «у пошуках власного сенсу», і широким за змістом (для порівняння, законодавство не пропонує визначення і таких понять, як «право», «людина»). Разом із тим, з огляду на ризик таких спроб, їхня доцільність має бути обґрунтованою. Нерідко це пояснюється доцільністю, функціональністю, оскільки установи, які відповідають за забезпечення вимог законодавства, зобов'язані його виконувати (а відтак тлумачити). Наприклад, профільний закон у сфері судочинства – «Про судоустрій і статус суддів»¹⁴ наводить термін «добročесність» 55 разів у 165 статтях 12 розділів, роблячи його одним із ключових термінів, але не визначаючи його (цей акт не містить визначень та інших термінів). Так, сфера «добročесності судді» стала сферою діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, відповідальної за збір і оприлюднення декларацій добročесності (якість діяльності якої залежить від її власної добročесності як інституції, її індивідуальних членів і службовців).

Правила юридичної термінології встановлюють, що за наявності визначення у нормативно-правових актах юридичний термін вважається кодифікованим. Проте, попри наявність терміна «добročесність» у таких актах, тобто фактичну кодифікованість, його зміст залишається однозначно не визначеним. Не виключено, що сенс(и) інструменту «добročесності» певна особа, установа чи організація використовуватиме для досягнення власних цілей.

¹ Див.: Бігун В.С. Добročесність як принцип правосуддя: постановка проблеми та сучасний дискурс. Часопис Київського університету права. 2018. № 2. С. 29–33; Бігун В.С. Добročесність як нормативно закріплена інституційна об'єктивізація чесноти в сфері правосуддя. Часопис Київського університету права. 2018. № 3. С. 21–25; Бігун В.С. Вищий антикорупційний суд: філософсько-правовий аналіз формування незалежного суду і добročесність конкурсу. Часопис Київського університету права. 2018. № 4. С. 26–32.

² Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. Ст. 1. Ч. 42. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/print>

³ Меморандум про економічну і фінансову політику від 05.12.2018 № 23751/0/2-18 як додаток до Листа про наміри до МВФ, підписані Президентом, Прем'єр-міністром, Міністром фінансів і Головою НБУ. П. 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v3751500-18/print>

⁴ Концепція реформування закупівель лікарських засобів та медичних виробів, допоміжних засобів, інших товарів медичного призначення, затверджена Розпорядженням КМ України від 23.08.2017 р. № 582. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-2018-%D1%80/print>

⁵ Порядок організації роботи з повідомленнями про корупцію, внесеними викривачами, в апараті Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, затвердженого наказом Мінрегіону України 07.11.2018 р. № 30. П. 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0292-19/print>

⁶ Пункт 3 Рішення Конституційного суду України від 06.06.2019 р. № 3-п/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-19/print>

⁷ Правила етичної поведінки державних службовців, затверджені постановою КМ України 11.02.2016 р. № 65. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65-2016-%D0%BF/print>

⁸ Правила етичної поведінки працівників апарату Міністерства юстиції України та його територіальних органів, затверджені наказом Міністерства юстиції України 21.09.2017 р. № 2952/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1164-17/print>

⁹ Там само.

¹⁰ Порядок проведення конкурсу на зайняття посади директора Координаційного центру з надання правової допомоги, затверджений наказом Міністерства юстиції України 06.09.2017 р. № 2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1101-17/print>

¹¹ Порядок проведення конкурсу на зайняття посади керівника державного, комунального закладу охорони здоров'я, затвердженого постановою КМ України 27.12.2017 № 1094. П. 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1094-2017-%D0%BF/print>

¹² Див., напр., пункт 3 Порядку проведення конкурсу на зайняття посади керівника державного, комунального закладу охорони здоров'я, затвердженого постановою КМ України» 27.12.2017 р. № 1094. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1094-2017-%D0%BF/print>

¹³ Це одна суперечність: співвідношення доброчесності та юридичної етики, які в законодавстві та практиці розглядаються спільно та окремо (як критерії). Закон «Про судоустрій» у ст. 83 встановлює такі критерії кваліфікаційного оцінювання суддів: (1) компетентність (професійна, особиста, соціальна тощо), (2) професійна етика та (3) доброчесність. Але в п. 19 ст. 79 Закону встановлюється, що Вища рада правосуддя (ВРП) може відмовити у внесенні Президентом України подання про призначення судді на посаду в разі обґрунтованого сумніву щодо відповідності кандидата *критерію* доброчесності чи професійної етики (поняття об'єднуються). Ще один приклад (для порівняння) – «Індикатори визначення невідповідності суддів (кандидатів на посаду судді) критеріям доброчесності та професійної етики», розроблені Громадською радою доброчесності (ГРД) (затвержені рішенням ГРД 11.01.2019 р. URL: https://grd.gov.ua/data/files/docs/indikatory_%2011.01.2019.pdf).

¹⁴ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/print>

Резюме

Бігун В.С. Доброчесність як юридичний термін і сенс.

Стаття подає огляд використання терміна «доброчесність» у нормативно-правових актах. Висвітлюються сфери використання (судочинство, наука і освіта, державна служба), визначення та окремі аспекти застосування.

Ключові слова: доброчесність, філософія права.

Резюме

Бігун В.С. Добропорядочность как юридический термин и смысл.

Статья представляет обзор использования термина «добропорядочность» в нормативно-правовых актах. Освещаются сферы использования (судопроизводство, наука и образование, государственная служба), дефиниции и отдельные аспекты применения.

Ключевые слова: добропорядочность, философия права.

Summary

Bihun V. Integrity (Dobrochesnist) as a Legal Term and Sense.

The article provides an overview of the use of the term *integrity (dobrochesnist – in Ukrainian)* in legal acts. It covers spheres of its usage (administration of justice, science and education, public service), definitions and certain aspects of legal application.

Key words: integrity and philosophy of law.

УДК 340.11

Н.І. БРОВКО

Наталія Іванівна Бровко, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Білоцерківського національного аграрного університету

ORCID: 0000-0003-3525-2817

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ФАКТОР ВЗАЄМОВІДНОСИН ЛЮДСЬКОЇ ОСОБИСТОСТІ ТА СОЦІУМУ

Розбудова України залежить від громадян із необхідним рівнем правосвідомості та правової культури, адже вони є тими чинниками, які сприяють становленню правової, соціальної та демократичної держави. Разом із тим трансформаційні процеси, які відбуваються в суспільстві, такі як економічна криза, неефективна державна політика, корупція в різних сферах суспільного життя призводять до втрати моральних і правових орієнтирів громадянами та до деформації їх правової свідомості, що є фактором соціальної нестабільності в суспільстві й державі. Сформувані у людській свідомості певні правомірні настанови, цілі, плани, наміри, які стануть орієнтирами повсякденного життя особистості, покликане правове виховання. Враховуючи важливість цього питання на даному етапі суспільного розвитку, філософсько-правове осмислення правового виховання як визначального фактору взаємовідносин людської особистості й соціуму є актуальним та необхідним.